

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

NOT
FOR SALE

НЕ ДЛЯ
ПРОДАЖУ

книга друга
Козацьке щастя

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга друга
Козацьке щастя

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга груга
Козацьке щастя

Пригодницький роман

Львів
Видавництво Старого Лева
2022

УДК 82.3-93
3-91

Олександр Зубченко

3-91 Перемагаючи долю [Текст] : роман. У 3 кн. Кн. 2 : Козацьке щастя / Олександр Зубченко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 320 с.

ISBN 978-617-679-293-2

1638 рік, на Лівобережжі лютують коронні війська Миколая Потоцького та Яреми Вишневецького. Козацький обов'язок змушує Івана Рубая і його вірних друзів-козаків Юрка, Петка та Миколу покинути коханих дівчат та стати на захист рідної землі.

Запорожцям не раз доведеться поглянути в очі смерті, бо їхній ворог – нещадна й всевладна польська шляхта. Бойовій майстерності звияжних козаків заздять найвправніші польські й турецькі воїни. За своїх матерів й неньку Україну вони готові і в бій без зброї піти, і один проти десятих змагатися, і, ризикуючи головою, податися до турецького хана рятувати дівчину. Доля знову розлучає Івана й красуню Оксану, щоб закохані серця, попри відстані й ворогів, все одно віднайшли шлях одне до одного. Бо «сміливі завжди мають щастя»!

УДК 82.3-93

© Олександр Зубченко, текст, 2017
© Марія Фоя, обкладинка, 2017
© Видавництво Старого Лева, 2017

ISBN 978-617-679-293-2

Усі права застережено

Вибори кошового

Під сірохмарним зимовим небом, що сипало дрібним снігом, немов пшоном, хвилювалося море смушкових козацьких шапок зі синіми й червоними шликами. Деякі шапки вирізнялися, бо були обшиті хутром. Під ними грілися голови досвідчених козаків, котрі і в походах побували, і ворогів багатенько порубали. Ще й здобич не пропили у шинку, а витратили на дороге соболине хутро – щоб зелена молодь озиралася й цокала язиками від захвату.

Тисячі козаків напружено прислухалися до низького сивовусого полковника у хутрянному кунтуші, який стояв на дерев'яному помості в оточенні старшини. Його гучний голос ледь проривався крізь несамовитий галас козацької юрби:

– Браття козаки! – кричав він, почервонівши від напруги. – Дайте слово сказати! Та замовкніть нарешті!!!

Але натовп не стихав.

– Геть Яцька Острянина!

– Яцько – баба, а не козак! – кричали одні.

– Яцька – у кошові! – горлали другі.

– Скидана!!! – ревли треті.

– До біса Яцька! Гуню кошовим! – знову вигукували перші.

Козаки так розпалилися, що місцями у натовпі навіть спалахували бійки. Їх намагалися заспокоїти більш врівноважені козаки.

Яків Острянин, високий полковник із незвичною для козака рудою борідкою, яка маскувала спотворене віспою обличчя, стояв на помості біля Гуні та полковника Мартина Незнанського. Він нервово покусував губи, стріляючи очима у натовп. Раптом відсторонив Скидана і гучно мовив:

– Брати! Діти мої, запорожці!

Юрба притихла. Козаки перестали гамселити один одного й очікувально дивилися на полковника, тяжко відхекуючись.

– Брати-козаки! – звернувся Острянин. – Тут дехто назвав мене, козака, полковника, бабою! І за що, скажіть, мені така наруга? Хто докаже, що це справедливо?

– А чому Павлюкові не допоміг, Дніпра не перейшов? – пролунав чийсь високий голос, і козаки залементували:

– Так, поясни, зраднику, чому?

Острянин почекав, доки юрба викричиться, витягнув з-за пояса сувій з печаткою, що бовталася на шовковому шнурку, і прокричав:

– Ось чому!

Козаки презирнулися й загомоніли вже тихіше.

– Що це?! – гукнув хтось.

– А це, браття, відповідь на ваше запитання, чому я не пішов через Дніпро до Павлюка.

Острянин зробив паузу, тримаючи сувій над головою. Тим часом юрба лементувала, вимагаючи пояснень.

– Це, браття, лист від Павлюка. Кошовий переслав мені його з гінцем, коли вирушив з-під Чигирина, від порохових варниць.

– Читайте, полковнику, що він там пише!

Острянин розгорнув сувій і зачитав листа. Павлюк наказував Острянину разом з його козаками та посполитими триматися наразі лівого берега. А коли потрібна буде допомога – Павлюк знову надішле листа.

– Як бачите, я виконував наказ гетьмана! А те, що він не дав іншого наказу, не моя провина!

Знову почулися вигуки:

– Яцька – у кошові!

– Яцько – не баба, а справжній козак!

Опоненти похмуро мовчали. Схвальний галас більшості заглушив ті кілька голосів, що вимагали вибрати кошовим Гуню. А поміж юрби тим часом кілька козаків роздавали золото, тихо промовляючи:

– Кричіть за Яцька!

Нова хвиля галасу струснула простір, вимагаючи кошовим Яцька Острянина. Той стояв, піднявши руку з листом, наче з булавою. Скидан знову вийшов наперед.

– Отож, волите кошовим Острянина? – закричав він.

– Волимо!!! – прогриміла єдиним подихом юрба. Скидан узяв булаву і простягнув Острянину. Той, за давнім звичаєм, відсторонив її. Скидан знову подав булаву, а Острянин знову відсторонив. За третім разом Острянин таки взяв булаву і вклонився козакам на всі чотири сторони. Юрба ревла, вітаючи нового кошового отамана. Підійшов генеральний суддя з казанцем грязюки й почав жменями ляпати її на голову обранцеві. Острянин стояв терпляче, вдивляючись у натовп крізь патьоки теплого багна, розведеного поспіхом із промерзлої землі й окропу. Дивні почуття охопили його душу: щастя від такої козацької пошани і водночас тривога. На ньому тепер відповідальність

за долю тисяч козаків, за долю визвольної війни, за долю, врешті, рідного краю. У цьому душевному стані він не помітив, як із руки випав сувій і, згорнувшись, покотився, гнаний вітром, просто до ніг Карпа Скидана. Той підняв сувій і глянув мимохіть на текст. За мить його обличчя змінилося.

– Це не Павлюкова рука! – здивовано прошепотів старий полковник.

Побратими на Січі

У стоголосому натовпі стояли троє молодих козаків і похмуρο спостерігали за всім, що коїться. В одного за спиною стирчали незвичні для козака мечі. У двох інших зброя була традиційна. Але, крім шабель, вони мали по два пістолі та довгі ножі. Озброєння доповнювали сагайдаки для стріл та луки. То були наші давні знайомі – Іван Рубай, Микола Хліб і Юрко, Іванів брат. Уже майже тиждень, як вони повернулися на Січ, а їх ще навіть не викликали розпитати про оточення Павлюка під Боровицею. Добре, хоч записали знову до Величківського куреня й поставили на постачання.

Робити хлопцям було нічого, окрім згадувати кожен своє. Ще й боліла душа за Галагана. Загибель побратима тяжко вразила козаків, і ніякі пісні біля вогнищ не могли їх розвеселити. Іван згадував татарський полон, батька й матір, життя у Китаї, свого названого батька Хо Чжоцзоу. У пам'яті миготіли спогади: втеча з Китаю, порятунок від смерті у льодовитих киргизьких степах, Азімбек, Гульзат – щира й ласкава дівчина. Донські козаки, Зв'ягін, мандрівка додому, зустріч з Оксаною і... кохання. Потім повернення на Дон, з'єднання із запорожцями, поєдинок з Галаганом та його щира дружба. Битва за Азов, зустріч із братом,

якого жорстока доля занесла до Стамбула, у ряди яничарів. А далі – війна, втрати, смерть Оксаниних батьків та братів, її визволення з рук чигиринського старости, помста. Іван дивувався, скільки всього трапилося за один рік. Наче півжиття минуло...

Коли старшина пішла до січової церкви на молебень, а козацтву викотили кілька бочок горілки, Іван з побратимами рушив до куреня погрітися. Довге стовбичення на морозі далось взнаки: ноги у старих зачовганих чоботях зовсім стерпли. Треба було якось розігнати кров. На відміну від інших козаків, побратими у бійки не встрявали, та й горілки не пили. Тож залишалося хіба що йти до казана з кашею. Раптом Іван звернув увагу на нестарого ще козака, який зібрав біля себе невелике товариство і щось там нашіптував. Іван упізнав козаків: це вони роздавали гроші за підтримку Острянина. Але було ще щось. Десь бачив Іван цього козака з рудими вусами, що промовляв до гурту тихим, але різким, наче заржавілим голосом. На думку нічого не спало, але серце не покидав спомин про якесь швидкоплинне знайомство. Іван замислено почвалав по глибокому снігу до побратимів, які нетерпляче на нього позирали.

– Іване! – раптом почув козак голос полковника Скидана. Той саме йшов до січової канцелярії. – Чого остовпів? Щось цікаве побачив?

– Так, цікаве, пане полковнику, – відповів Іван, підходячи ближче і вклоняючись.

– Ну, що за церемонії, друже! – обійняв козака полковник. – То що ти кажеш?

– Та он... – показав Іван батогом на підозрілу братію. – Вони гроші роздавали, щоб козаки за Острянина голосували.

– Он воно що... – протягнув Скидан, примружуючи очі та вдивляючись в обличчя козаків. – Щось я нікого з них не пригадую. Слухай, козаче, ти придивися за ними. Може, щось підозріле помітиш – то доповіси. А я зараз в Острянина спитаю по-козацьки.

Іван згідно кивнув головою й побіг наздоганяти побратимів. Скидан, постоявши трохи, подибав до канцелярії, де зібралася старшина на чолі з новоспеченим кошовим відсвяткувати подію.

Острянин стояв посеред кімнати розчервонілий і радісний, приймаючи вітання від старшини. Особливо втішився, коли його привітав Дмитро Гуня, його найближчий конкурент. Розцілувавшись, кошовий пильно подивився в очі Гуні – чи не закралася в душу заздрість. Але очі полковника були чисті й іскрилися радістю – воля товариства була для нього законом. Полковники піднімали келихи з горілкою і гучно цокалися, вигукуючи: «Слава!»

Раптом грюкнули двері. На порозі став насуплений Скидан. Усі мимоволі обернулися на цей гуркіт і застигли, побачивши полковника. Його зловісний вигляд надто відрізнявся від веселого й галасливого настрою старшини, вже підігрітої кількома келихами горілки.

– Оце хотів спитати! – промовив гнівно Скидан, звертаючись до Острянина. – Скільки золотих коштує твоє вибрання? Може, і я до наступного разу назбираю?

– Що ти мелеш, полковнику?! – заревів Острянин, хапаючись за ручку шаблі. Його червоне лице вкрилося плямами, а руда борідка засмикалась. Присутні остовпіло дивилися на обох, тримаючи невипиті келихи.

– Я не мірошник, щоб молоти, а кажу те, що знаю напевно!

– Доведи!

– Вірні козаки бачили своїми очима, як твої люди давали золото запорожцям, щоб кричали за тебе! – гаряче відказав кошовому Скидан.

– Брехня! У мене немає ніяких своїх людей окремо від запорожців, і я нікому не наказував давати гроші!

– Присягнись!

– Справді! Нехай присягнеться на хресті святому! – втрутився Гуня. – Тоді вже будемо думати, що до чого...

Острянин різко обернувся, оглядаючи стіни. Помітивши невелике розп'яття, кошовий підійшов ближче, вклонився, широко перехрестився, поцілував хреста й урочисто сказав:

– В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа присягаюся, що нікому грошей не давав й нікого не примушував підкупувати запорожців на свою користь!

Старшина полегшено заворушилася і схвально загомоніла. Дехто крадькома випив горілки, витираючи спітніле чоло. Але Скидан стояв так само похмуро.

– Виходить... хтось зайшлий втручається у вибори, а це ще гірше... – мовив про себе.

А тоді розпростався і звернувся до Острянина:

– Пробачте, пане кошовий, але то був мій обов'язок усе перевірити. Дозвольте арештувати й допитати тих негідників!

Острянин поважно кивнув головою на знак згоди, і Скидан миттю вибіг на вулицю, віддаючи накази охороні. Кошовий дивився вслід полковнику й нервово жував кінець рудого вуса. Він сам був спантеличений тим, що трапилось. Хтозна, чи то була провокація, чи щось глибше й далекоглядніше. Йому стало не до веселощів, тож старшина, відчувши настрій кошового, швидко розійшлася.

Підозрілих козаків на Січі вже не знайшли. Під вечір, коли змінювали варту, на далекому посту виявили вбитого вартового і сліди сімох коней.

Зайшовши до порожнього куреня, побратими підійшли до великої печі, де гуділо вогнище, випромінюючи бажане тепло. У печі стояв казан з кашею, яку козаки називали «саламахою»: вона сердито булькала й наповнювала курінь смачними пахощами. У животі негайно пробудилося таке бажання їсти, що не було сили чекати, доки та каша довариться. Хлопці витягли казанці й хотіли вже набрати собі варива, але сварливий голос кухаря привів їх до тями:

– А щоб вам, трясця вашій матері! Що, нетерплячка б'є?! Ану, – замахнувся кухар ополоником. – Утікайте, доки не покличу!

Козаки, сміючись, відбігли від опецькуватого кухаря. Той запишався перемогою над звитяжними бійцями, взяв ополоника на плече, ніби рушницю, і гордо попрямував охороняти своє кухарське царство. А нашим козакам залишалося тільки чекати обіду.

Іван знову поринув у спогади: згадав Оксану та Чигирин, їхню палку зустріч після повернення з татарського полону. Неясні спогади крутилися у свідомості, як раптом його наче блискавка вдарила.

– Згадав! Згадав! – схопився він з місця.

– Що?! Що згадав?! – стрепенулися побратими, перелякавшись Іванових різких рухів.

– Та того козака, який гроші роздавав, щоб за Острянина голос давали.

– То й що? Козак як козак!

– Та ніби нічого... Але чому він за Острянина, коли я бачив його у почті Павлюка біля порохових варниць

під Чигирином? А в Боровиці його вже не було з гетьманом...

– Ну, то й що? – перепитали побратими. Іван лиш махнув на те рукою і влігся на тапчан, насупивши брови, ніби вирішував складне завдання. Серце підказувало про якусь невідому поки що небезпеку, і це не давало спокою.

Нарешті вдарили у невеличкий дзвін, скликаючи всіх обідати. До куреня почали сходитися запорожці. З червоними від морозу щоками, та ще й розпашілі від горілки, козаки жартували і жваво обговорювали вибрання кошового отамана. На ходу витягуючи казанки та ложки, вони ставали у чергу по кашу. Троє побратимів були тут чи не перші. Але кухар не поспішав частувати ватагу.

– Чого чекаєш, кашоваре? – крикнув хтось із гурту. – Давай хутчіш, бо горілка в животі без діла бовтається!

Кухар, відчуваючи свою перевагу, наче випробовував козацьке терпіння. Але, мабуть, не розрахував, що запорожці були розпалені виборами й горілкою. За зволікання його нагородили кількома стусанами і погнали до печі.

– Ти диви, яка цяця! – гнівалися голодні козаки. – Ще й припрошувати його треба! Зараз ми тебе припросимо!

– Ой, не треба, хлопці! – верещав тоненько кухар, з якого миттю злетіла пиха. – Зараз усім дам їсти... Каша – як золото, така смачна, що у-ух!

Побратими дивилися на цю сцену, ховаючи посмішку у вусах. Як то кажуть, небо помстилося за них руками запорожців. За мить, отримавши казанок каші, кожен зосередився на їжі. У цю зимову пору на Січі різної смакоти було катма, навіть м'ясо не завжди знаходилося. Але козаки вдовольнялися тим, що є, не ремствуючи, бо пережили й набагато гірші часи.

То був початок січня 1638 року. Коронні війська лютували на Придніпровській Україні та на Задніпров'ї, виміщаючи лють на селянах. Людей вішали, розпинали на деревах та спалювали живцем у хатах. Не шкодували ні старих, ні малих. Так поляки мстили за непокору і прагнення до волі, за намагання не вмерти від голоду на рідній родючій землі, коли пани відбирають усе вирощене тяжкою працею. «Господи, чи ти бачиш весь цей жах, що творять звірі у людській подобі?!» – волали люди до неба. А небо мовчки засипало землю рясним снігом, і гори братських могил перетворювалися на білі кучугури. Чимало люду з Лівобережжя утікало до Московії, бо несила було витримати це страждання і страх неминучої смерті. Нелюди навіть не зважали на те, що в опустілих селах та хуторах не залишалося ні душі, щоб працювати на панщині. Звістки про ці катування доходили до Запорозжя. А наприкінці січня на Січ прибув гонець з поганими звістками з Києва. Там стратили київського сотника Богдана Кизима зі сином, котрі воювали проти поляків на Переяславщині та Лубенщині. Тож новообраний гетьман поспішав згуртувати козацькі сили і знову підняти посполитих до зброї. Він розсилав селами й містами універсали із закликом до повстання. Крім того, послав гінця на Дон просити військової допомоги.

Не сиділи без діла й Іван з побратимами. Полковник Скидан наказав їм навчати новобранців шабельного бою. Козаки від ранку до ночі вправлялися новачками. А таких було багатенько – люди збігалися на Січ, аби відомстити ляхам за своїх закатованих рідних. Дивлячись в очі вчорашнім мирним селянам, Іван відчував їхню страшну ненависть і готовність вчепитися у горло клятому пану. Їхня лють холодила серце. Ці люди підуть на ворога з великими

руками, бо втрачати, окрім життя, їм нічого. А для чого життя, коли діточок, як траву весняну, скошили навіки? І немає ні радості, ні щастя, ні надії. Там і дружина кохана лежить закривавлена, бо намагалася прикрити своїх рідненьких. Але... рука ката, вбивши матір, дісталася й до дітей.

Слухаючи вечорами біля вогнища розповіді колишніх посполитих, побратими загорялися ненавистю до ворогів і розуміли, що миру не буде ніколи. Такі страшні звірства пробачити неможливо. Іванові не давали спокою думки про Петка. Їхній поранений товариш залишився у добрих людей в Калантаєві. Ще й нападав страх за кохану, яку прихистила Микитьончиха в Чигирині. Степан, її чоловік, обіцяв відвезти Оксану до Богуслава – та хтозна, чи відвіз. А Іван би не витримав, якби з коханою щось сталося. Їхні короткі побачення були наповнені таким щирим та світлим почуттям, що лиш військова клятва й вірність товариству змушували Івана затримуватися на Січі, а не гнати коня до Чигирини, незважаючи на небезпеку.

Повернення старости

Чигирин спав під снігом, наче ведмідь у барлогу. Дорогами не пройти, хати замело майже під стріхи. А сніг і далі падав густим лапатим пухом, ніби сам Бог хотів сховати містечко під білою ковдрою, щоб відпочило від пережитої біди. Але люди де-не-де ворушилися, викопувалися з-під снігу, розгрібали стежки та дороги.

На ранок снігопад ущух, хмари піднялися і наче розтанули. Червоне сонце ледь видерлося з-за обрію й освітило блискучу снігову пустелю степу, підфарбувавши білі шапки на хатах та засніжені дерева. Дим, що безліччю стрічок струменів над дахами, також вигравав червоними барвами. Чигирин став схожий на дівчину у віночку. Люди, наче мурахи, повилазили з домівок і почали відвойовувати у природи життєвий простір.

Степан разом зі синами розгрібав сніг. Хлопці були ще й самі зростом з лопату, а все поривалися набрати повну шуфлю снігу. Не витримуючи такої ваги, вони впускали з рук держак, ображено хмурачись на батькові підсміювання. А тоді знову набирали на лопати снігу, вже трохи менше, і так потроху розгрібали стежки до хліва, клуні та погребя.

Катерина з Оксаною тим часом поралися біля печі, готуючи сніданок. Дівчина сумувала. Знову розлука й невідомість ятрили їй серце. Слава Богу, хатні клопоти трохи відволікали від сумних думок. Катерина була рада з такої помічниці. Тож її гнітила думка, що незабаром доведеться відвезти милу дівчину до Богуслава. Катерина крадькома милувалася Оксаною, помішуючи в казані кашу та перевертаючи вишкварки на пательні. За вінком виблискував сніг, освітлюючи хату. Прояснилися нарешті й обличчя ґаздинь, які побачили, що каша вилізла з казана на той бік, де горів вогонь. А це було гарною прикметою, бо віщувало процвітання. Жінки радісно заметушилися, накриваючи на стіл. Скоро і чоловіча половина сім'ї, розігріта роботою, з'явилася на порозі сіней, струшуючи від снігу чоботи та свитки.

– Ну що, господиньки, дасте гаряченького? – весело гукнув Степан.

– А ви заробили на сніданок? – відгукнулася Катерина, подаючи казанок із кашею до столу, на якому вже стояли миски й полумиски, лежали дерев'яні ложки.

– Аякже! Подивись-но у вікно, наче й не було ніякого снігу! Такі хлопці дужі, що ну! – похвалив батько синів. Ті задоволено засміялися і пригорнулися до батька, бо були ще в тому віці, коли чоловіча гідність не витіснила бажання батьківської ласки. Старшому сину, Грицькові, уже стукнуло тринадцять, а меншому, Петрикові, – одинадцять років. Їхня восьмирічна сестра Наталочка бавилася біля вікна лялькою-мотанкою і весело поглядала на дорослих. Ото справді щасливий вік, коли не бачиш повсюдної біди, а лиш радієш тому миру й любові, яку виявляють рідні, оберігаючи маленьке серце від життєвих потрясінь.

Сім'я хутко стала довкола столу. Степан, поправивши вуса, строго прочитав «Отче наш». Усі перехрестилися і, почекавши, коли сяде батько, теж повсідалися. Катерина спритно розклала кашу, додавши посічених варених буряків. Вони були такі солоденькі, що дітям смакували, наче цукерки. Пшоняна каша, засмажена зі шкварками та цибулею, була напрочуд смачна. Тож і старі, й малі заходилися мовчки наминати, обпікаючи вуста. Попоївши, встали, помолилися й уклінно подякували господарям за смачний сніданок. Катерина з Оксаною вклонилися у відповідь, задоволено всміхаючись. Раптом почувся сильний стукіт у вікно. Усі стривожено презирнулися, намагаючись розгледіти, хто там. Степан зрештою крєкнув і, вдягнувши шапку, вийшов у сні. Оксані кивнув, щоб сховалася за піччю.

У відчинені двері, знявши шапку і трохи нахиливши голову, зайшов гайдук, що служив у старости Яна Камінського. Похмуро огледівши присутніх, ліниво перехрестився на образи і кинув зверхньо до Степана:

– Сьогодні по обіді приїжджає староста, тому збирайтеся усі біля в'їзду до міста. Будете зустрічати пана старосту й радо його вітати. Чули?! Усі щоб...

– І що, діти також? – спитав здивовано Степан.

– Усі, я сказав! Буду сам хати перевіряти! Як знайду когось, то начувайтесь! Пан староста, мабуть, злий приїде, буде всім непереливки.

– Добре, пане, всі прийдемо... – заспокоїв Степан гайдукка і, дочекавшись, коли той вийде, повернувся до світлиці.

– Оксано, йди-но сюди! – гукнув стурбовано.

Дівчина нерішуче зайшла і спинилася на порозі. Степан взяв її за лікоть та промовив стиха: